

О. О. ПУНДА, д-р юрид. наук, доц.

Д. А. АРЗЯНЦЕВА, канд. екон. наук, доц.

Н. П. ЗАХАРКЕВИЧ, канд. екон. наук, доц.

ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Резюме. Об'єктивною необхідністю та особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є створення умов для формування та розвитку інтелектуального капіталу, а саме — компоненти, що сприяє переходу до інноваційно-цифрової економіки. На засадах опрацювання наукових праць зарубіжних учених було визначено зміст категорії “інтелектуальний капітал”, досліджено його компонентну структуру, що охоплює людський капітал, організаційний капітал і капітал відносин (реляційний капітал). У статті розглянуто правові засади формування та розпорядження інтелектуальним капіталом через використання окремих договірних конструкцій. Визначено, що такі договори можна класифікувати за критерієм ролі, яку відіграє зазначений договір у структурі формування або використання (розпорядження) інтелектуальним капіталом підприємства. Запропоновано визначати інтелектуальний капітал підприємства як нематеріальний актив суб'єкта господарювання, утворений на основі взаємодії людського, емоційного, структурного, організаційного капіталів і капіталу відносин, синтез яких дає змогу продукувати нові знання, стимулює інноваційний розвиток підприємства та сприяє підвищенню його конкурентоздатності. Встановлено, що інтелектуальний капітал допомагає організації отримати стійку конкурентну перевагу, слугує джерелом підвищення ефективності діяльності, зростання вартості й капіталізації бізнесу. Наголошено на ролі зеленого інтелектуального капіталу як основи сприяння сталості в організаціях. Визначено його складові та значення для забезпечення ефективності діяльності. У статті наголошено на необхідності подальших досліджень проблематики оцінки й ідентифікації можливостей обліку вартісної форми інтелектуального капіталу, зокрема зеленого інтелектуального капіталу, визначення його впливу на результати діяльності підприємства.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, зелений інтелектуальний капітал, конкурентна перевага, нематеріальні активи, інновації.

ВСТУП

В епоху інформації рівень знань і технологій дедалі більший вплив на конкурентоздатність суб'єктів має господарювання. Динамічне зовнішнє середовище спонукає підприємства щодо впровадження інноваційних рішень, продуктів і послуг. Створення цінності товару на сьогодні все меншою мірою залежить від володіння матеріальними активами у порівнянні з вартістю нематеріальних. Тому дедалі частіше інтелектуальний капітал сприймається як ключовий ресурс підприємства. Інтелектуальний капітал вважається відносно новою та складною категорією, що охоплює всі нематеріальні ресурси, які неможливо повністю розкрити з позицій відображення активів у балансі суб'єкта господарювання. З огляду на це, проблема аналізу, вимірювання, використання, розвитку інтелектуального капіталу набуває особливої актуальності та значення.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми десятиліттями управління інтелектуальним капіталом стало важливим факто-

ром формування конкурентних переваг суб'єкта господарювання через зростаючу стурбованість організаційною ефективністю, що головним чином визначається фактичною проблемою дефіциту ресурсів. Ось чому чимало вчених обговорюють нові підходи до успіху організації, починаючи з перспективи управління інтелектуальним капіталом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням сутності та структури інтелектуального капіталу присвячені праці таких вітчизняних вчених, як О. Бутнік-Сіверський, М. Воронова, Н. Гавкалова, О. Кендюхов, О. Стрижак, А. Чухно та ін. Серед зарубіжних авторів, які приділяли значну увагу проблематиці формування, ефективності використання і розвитку інтелектуального капіталу варто згадати таких: В. Багов, Е. Брукінг, Л. Едвісон, В. Іноземцева, С. Климов, Б. Леонтьєв, Е. Селезньов, В. Ступаков, Т. Стюарт, В. Тітков. Відсутність єдиного підходу до формулювання поняття

категоріального апарату приводить до проблем у діагностиці та управлінні інтелектуальним капіталом, а також актуалізує необхідність проведення таких досліджень.

Мета статті полягає в опрацюванні теоретичних підходів до сутності інтелектуального капіталу підприємства та визначення його компонентної структури.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інтелектуальний капітал — це сукупність інтелектуальних ресурсів, умінь і навичок, які людина використовує для отримання прибутку. Як підтверджує дослідження вітчизняної та зарубіжної літератури, на сьогодні не існує єдиного підходу до розуміння його сутності.

На думку П. Друкера (1988), знання є єдиним джерелом стійкої конкурентної переваги [20]. Стійка конкурентна перевага й інтелектуальний капітал відіграють важливу роль у підвищенні фінансових результатів. Так, Т. Стюарт (1991) визначив інтелектуальний капітал як суму всіх знань, відомих працівникам [27]. Натомість Л. Едвісон і М. Мелоун розглядають “інтелектуальний капітал” як приховану вартість компанії, нефінансову складову підприємницької діяльності, приховані умови розвитку [21]. На думку Е. Брукінга, інтелектуальний капітал – це нематеріальні активи, необхідні для підтримки ділової активності [18].

Так, В. Іноземцев стверджує, що “...інтелектуальний капітал — це інформація та знання, специфічні за своєю природою і формою участі у виробничому процесі...” [5].

Інтелектуальним капіталом того чи іншого суб’єкта Б. Леонтьєв визначає вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності та навички, а також накопичені знання і корисні відносини з іншими суб’єктами. Цінність суб’єкта інтелектуального капіталу завжди має розглядатися в співвідношенні з реально очікуваними результатами його інтелектуальної діяльності та на цій підставі повинна виражатися відповідною вартістю [9].

Схожими за сутністю є трактування вітчизняних вчених. Так, Н. Гавкалова [4] під інтелектуальним капіталом розуміє інтелектуальні ресурси, що втілені у сукупності наукових, професійних і загальних знань працівників, їхньому досвіді, уміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати як винахідникові, так й іншим суб’єктам господарювання, а також використовуються з метою отримання додаткової вартості. Зокрема А. Чухно [15] визначає інтелектуальний

капітал як капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі — усе те, що визначає імідж фірми і зміст її функціонування.

Результати синтезування підходів вчених до визначення інтелектуального капіталу узагальнено нами в **таблиці 1**. Представлені визначення та пов’язані з ними поняття слугують корисною основою для розуміння ролі інтелектуального капіталу в підвищенні ефективності функціонування підприємства.

Варто зазначити, що поняття “інтелектуальний капітал” не має свого закріплення в нормативно-правових актах, що зумовлює на практиці ототожнення цієї дефініції з терміном “нематеріальні активи”. У своїй праці Н. Проскуріна [12] виділяє головні підходи до розуміння до поняття “інтелектуальний капітал” та його співвідношення з поняттями “нематеріальні активи”:

- інтелектуальний капітал є частиною нематеріальних активів;
- нематеріальні активи є частиною інтелектуального капіталу;
- нематеріальні активи й інтелектуальний капітал є тотожними поняттями;
- нематеріальні активи й інтелектуальний капітал мають як спільні, так і відмінні елементи.

Ми поділяємо думку Н. Проскуріної та інших вчених стосовно того, що інтелектуальний капітал охоплює більш широке коло ресурсів, ніж нематеріальні активи (зокрема, права власності чи користування, оцінку яких можна достовірно виміряти). Прикладами ресурсів, що належать до інтелектуального капіталу, однак не можуть бути відображені у бухгалтерському обліку, є: кваліфікація та досвід працівників, бази даних постачальників і клієнтів, організаційна структура підприємства, ділова репутація, імідж тощо. Переважно ці ресурси перебувають у немонетарній формі, тому для їх вимірювання (оцінювання) використовують натуральні вимірники, коефіцієнти, якісні характеристики.

Дослідження праць вітчизняних і зарубіжних вчених засвідчує, що найчастіше компонентна структура інтелектуального капіталу представляється як сукупність людського капіталу, організаційного капіталу, капіталу відносин та емоційного капіталу.

Людський капітал підприємства формується з усіх його працівників з певними компетенціями, знаннями, навичками, робочими звичками, професійним досвідом, мотивацією, відданістю роботі чи компанії, здатністю навчатися й

Систематизація визначень категорії «інтелектуальний капітал»

Автори	Визначення
Вітчизняні вчені	
Воронова М. [3]	Частина невовлених активів, що пояснює причини зростання справедливої (ринкової) вартості підприємства
Гавкалова Н. [4]	Інтелектуальні ресурси, що втілені в сукупності наукових, професійних і загальних знань працівників, їхньому досвіді, уміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, які можуть належати як його винахідникові, так й іншим суб'єктам господарювання, а також використовуються з метою отримання додаткової вартості
Кендюхов О. [6]	Здатні створювати вартість інтелектуальних ресурсів підприємства, представлених людським і машинним інтелектом, а також інтелектуальними продуктами, створеними самостійно чи залученими як засоби створення нової вартості
Стрижак О. [13]	Сукупність здібностей і знань, які мають економічну цінність і використовуються у виробничій системі з метою створення інноваційного потенціалу й отримання доходу
Бутнік-Сіверський О. [2]	Створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований, що утримується підприємством із метою отримання прибутку (додаткової вартості)
Чухно А. [15]	Капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю й інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі — усе те, що визначає імідж фірми та зміст її бізнесу
Російські вчені	
Тітков В. [14]	Знання, які мають потенційну цінність, тобто ідеї, і люди — фахівці, які їх створюють. Інтелектуальний капітал не має реальної цінності, допоки він відповідним чином не врахований і не захищений в правовому контексті
Леонтьев Б. [9]	Вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності та навички, а також накопичені знання та корисні відносини з іншими суб'єктами
Іноземцев В. [5]	Інформація та знання, специфічні за своєю природою і формами участі у виробничому процесі. Фактори, у рамках фірм набувають вигляду інтелектуального капіталу
Клімов С. [7]	Сукупність індивідуальних здібностей людини і є категорією мікро-економіки, що характеризує якість робочої сили. Інтелектуальний капітал існує виключно в персоніфікованих формах і є надбанням індивідуума. Однак це надбання стає дійсно капіталом, лише коли включається в капітал підприємства
Багов В., Селезньов Е., Ступаков В. [1]	Інтелектуальні ресурси підприємства, які визначають його творчі можливості створювати та реалізовувати інтелектуальну й інноваційну продукцію. Причому елементами інтелектуального капіталу виступають кадровий капітал і інтелектуальна власність
Зарубіжні вчені	
Стюарт А. [27]	Сума знань усіх працівників компанії, що забезпечує її конкурентоздатність. "... Патенти, процеси, управлінські навички, технології, досвід і інформація про споживачів і постачальників. Об'єднані разом, ці знання становлять інтелектуальний капітал"
Брукінг Е. [18]	Сукупність нематеріальних активів, які можуть бути використані для створення вартості і без яких компанія не може існувати та розвивати конкурентні переваги

Систематизація визначень категорії «інтелектуальний капітал»

Автори	Визначення
Клейн і Лоуренс Прусак [23]	Інтелектуальний матеріал, який використовується для отримання більшої доданої вартості для організації
Петті і Гатрі [26]	Індикатор, який має здатність генерувати майбутній прибуток або фінансовий капітал разом з організацією
Бонтіс [17]	Запас знань, що існує в організації
Братіану [17]	Інтелектуальний потенціал організації. Складається зі знань, які мають здатність перетворювати дії різних процесів у операційні елементи, що створюють цінність, інтегровану в активи організації
Едвісон Л. [21]	Прихована цінність організації. Це набір коренів дерева та якості плодів, які можна розглядати як відчутний результат його насправді прихованих коренів

Примітка: систематизовано авторами.

адаптуватися, а також іншими особистими характеристиками. Людський капітал є визначальним фактором підприємницького потенціалу організації.

Ще одним елементом інтелектуального капіталу постає емоційний капітал, який, на нашу думку, є частиною людського капіталу. Емоційний капітал — це система відносин, що базується на інтересах і бажаннях людей та формує основу його соціального навчання, визначає можливість продукувати інтелектуальні результати та сприяє творчому потенціалу в умовах інноваційного розвитку економіки. Емоційний капітал сприяє соціальній згуртованості, особистісному та професійному розвитку, організаційному розвитку, персональному, соціальному й економічному успіху. Він лежить в основі адаптації до змін у суспільстві та на робочому місці.

Структурний капітал — це набір ресурсів, "...які залишаються в організації, коли співробітники покинули будівлю..." (Edvinsson [21]). Вартість цих ресурсів лише частково може відображатися в активі балансу підприємства. Знання співробітників, їхні навички та вміння створюють бази даних, плани, стратегії, системи управління, інформаційні системи, списки клієнтів, інновації, патенти тощо. Таким чином, структурний капітал може використовуватися різними співробітниками багато разів (тобто відтворюватися) з метою створення вартості. У зарубіжній і вітчизняній практиці структурний капітал згруповано у дві частини, а саме: організаційний капітал та інтелектуальна власність.

Організаційний капітал як елемент структурного включає організаційну структуру, бізнес-процеси, управлінську команду, філософію, інноваційну організаційну культуру, інформацій-

ну систему, інформаційну культуру, фірмовий стиль. Організаційний капітал важко виміряти, а його відображення у балансі — практично неможливе. Придбання — це єдиний випадок, коли організаційний капітал разом з іншими інтелектуальними ресурсами може стати частиною активів на балансі в межах унікальної, консолідованої вартості гудвілу підприємства, що є предметом продажу.

Інтелектуальна власність як сегмент структурного капіталу є важливим ресурсом для підприємств, що впливає на їх економічну міцність і конкурентну позицію на ринку. Ми можемо розрізняти інтелектуальну власність, придбану на ринку (зовні) від інтелектуальної власності, створеної в результаті внутрішніх процесів розвитку. Інтелектуальні ресурси, придбані зовні (наприклад, у формі платних ліцензій або франшиз) можуть бути відображені у балансі як позиція, що називається нематеріальними активами відповідно до Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 38 (МСБО 38). Окрім цього, виду інтелектуальної власності, ми можемо вказати на знання (індивідуальні та/або організаційні), які перетворюються на внутрішньо створену інтелектуальну власність підприємства. Така інтелектуальна власність не розкривається у балансі підприємства. У контексті вищенаведеного випадку придбання підприємства компанія-набувач має право відображати вартість інтелектуальної власності (створеної на підприємстві, що є предметом продажу) на своєму балансі під статтею гудвілу.

Капітал відносин створюється через відносини з різними зовнішніми зацікавленими сторонами. Цей елемент інтелектуального капіталу є найскладнішим у управлінні на підприємстві,

оскільки він більш зорієнтований на зовнішнє оточення. Капітал відносин охоплює відносини з клієнтами, каналами збуту, постачальниками. Окрім того, він охоплює ексклюзивні контракти (наприклад, франчайзинг), корпоративний імідж і корпоративну репутацію.

Варто зазначити, що складові інтелектуального капіталу впливають одна на одну, а також на корпоративну результативність та ефективність. Різні елементи інтелектуального капіталу не є незалежними, тому керівна система має використовувати та керувати інтелектуальним капіталом для покращення ефективності діяльності суб'єкта господарювання, враховуючи механізм дії між різними компонентами. Для різних типів підприємств інтелектуальний капітал має різний ступінь впливу.

Отже, підсумовуючи аналіз літературних джерел можемо сформулювати таке поняття інтелектуального капіталу підприємства. *Інтелектуальний капітал* — це нематеріальний актив суб'єкта господарювання, утворений на основі взаємодії людського, емоційного, структурного, організаційного капіталів та капіталу відносин, синтез яких дає змогу продукувати нові знання, стимулює інноваційний розвиток підприємства та сприяє підвищенню його конкурентоздатності.

У сучасній вітчизняній літературі наводиться детальна класифікація видів інтелектуального капіталу, його роль і функції [2; 8]. Найбільш вживаними класифікаційними ознаками інтелектуального капіталу є: корпоративна трансакція; резидентність; форма залучення; термін знаходження в розпорядженні суб'єкта господарювання; джерела формування інтелектуального капіталу; можливість визначення розміру вартості інтелектуального капіталу. За правовою ознакою виділяють структурні елементи інтелектуального капіталу у вигляді об'єктів промислової власності та об'єктів авторського права та суміжних із ним прав. Пропонуємо доповнити зазначену класифікацію, адже вітчизняне законодавство містить відносно широкий масив різноманітних угод, предметом регулювання яких виступає інтелектуальний капітал суб'єктів господарювання. Такі договори можна класифікувати за критерієм ролі, яку відіграє зазначений договір у структурі формування чи використання (розпорядження) інтелектуальним капіталом підприємства. Аналіз змісту відповідного правовичину дасть змогу зарахувати його до певної групи.

Так, до "класичних" цивільно-правових договорів, пов'язаних з інтелектуальним капіталом, необхідно зараховувати визначені у законодавстві: договір на виконання науково-дослідних

і дослідно-конструкторських робіт; договір підряду на виконання проектних і пошукових робіт; договір про спільну діяльність; інвестиційний договір; договір комерційної концесії та договір довірчого управління майном. Їх доповнюють правовичини, які є більш складними нормативно-правовими конструкціями, що пов'язані винятково з уже існуючими об'єктами права інтелектуальної власності. До них ми пропонуємо зарахувати такі: договір застави виключних прав на результати інтелектуальної діяльності; договір на відчуження виключних прав і ліцензійний договір. До числа договорів пов'язаних з інтелектуальним капіталом також необхідно зарахувати договір надання інжинірингових і консалтингових послуг, опціонні угоди.

Особливу увагу необхідно звернути на договір на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. Згідно з цим договором, підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її (ст. 892 ЦК України). Окрім цивільного законодавства, зазначені правовичини регламентовано в різноманітних відомчих підзаконних нормативно-правових актах, наприклад, у Положенні про порядок планування, закупівлі, фінансування і контролю за виконанням науково-дослідних робіт Міністерства економіки України від 16 листопада 2010 р. № 1454 [11]. Також варто наголосити, ці правовичини відрізняються від договорів підряду (таких, як договір підряду на виконання проектних і пошукових робіт) своїм унікальним, творчим та індивідуальним характером робіт, що виконуються за договором, а також передбачають особливий принцип розподілу ризиків між сторонами, визнання негативного результату належним виконанням договору, підстави й обсяг відповідальності сторін за порушення своїх зобов'язань.

Договір застави виключних прав на результати інтелектуальної діяльності набуває популярності через розширення включення об'єктів інтелектуальної власності в комерційний обіг. Важливо наголосити, що майнове право (вимога), яке може бути передано в заставу, характеризується здатністю такого майнового права до відчуження (відступлення), зокрема воно не має бути нерозривно пов'язано з особою носія (володаря права). Водночас договір на відчуження виключних прав передбачає передання виключних майнових прав інтелектуальної власності від однієї сторони іншій із урахуванням деяких обмежень, встановлених

у законодавстві. Розмір і порядок виплати авторської винагороди визначається договором про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності. Така винагорода може здійснюватися у формі одноразового (паушального) платежу, або відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору (роялті), або комбінованих платежів [10, с. 235]. І нарешті, ліцензійний договір, згідно з яким одна сторона (ліцензіар) надає іншій стороні (ліцензіату) дозвіл на право використання об'єкта інтелектуальної власності (ліцензію) на визначених договором і законом умовах. На сучасному етапі це один із найбільш поширених договорів у сфері розпорядження інтелектуальним капіталом правовласника.

Опційна угода належить до непоіменованих договорів, визначення яких детально не наводиться в чинному законодавстві. Цей правочин передбачає, що одна сторона бере на себе зобов'язання вчинити певну дію на вимогу і щодо іншої сторони (наприклад, придбати або продати актив) протягом зазначеного в опції терміну та/або в разі настання зазначених в опції обставин.

Так само і договір надання інжинірингових і консалтингових послуг більшою мірою стосується відносин, що пов'язані зі здійсненням будівництва. Інжинірингова діяльність – це договірна діяльність із надання послуг інженерного та технічного характеру, до яких належать: організація виготовлення проєктної документації; експертиза проєктів; розроблення методологій реалізації проєкту, програм робіт і мережевих графіків; розроблення програм тощо. Консалтинг у будівництві можна розглядати як окремий вид діяльності інженера-консультанта, що пов'язана з реалізацією інвестиційно-будівельних проєктів.

Таким чином, за критерієм ролі, яку відіграє зазначений договір у структурі формування чи використання (розпорядження) інтелектуальним капіталом підприємства можна розділити ці договори наступним чином. Так, до правочинів, які є засобом формування інтелектуального капіталу необхідно зарахувати: договір на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; договір підряду на виконання проєктних і пошукових робіт, і певною мірою; договір надання інжинірингових і консалтингових послуг.

Водночас до тих, що є засобом розпорядження результатами інтелектуального капіталу ми пропонуємо зараховувати: договір застави виключних прав на результати інтелектуальної діяльності; договір на відчуження виключних прав; ліцензійний договір; договір про спільну

діяльність, інвестиційний договір; договір комерційної концесії; договір довірчого управління майном; опційні угоди.

Зазначене вище демонструє тенденцію до того, що більшість договірних відносин постає засобом реалізації потенціалу інтелектуального капіталу підприємства і лише частково сприяють його формуванню. Водночас наявна класифікація може бути доповнена специфічними договорами, пов'язаними з наданням освітніх послуг з підготовки чи перепідготовки персоналу, підвищення його кваліфікації, здійснення заходів із надання персоналу психологічно-мотиваційної підтримки, що має розглядатися невід'ємною частиною формування інтелектуального капіталу.

Вітчизняні вчені досить ґрунтовано окреслили значення та функції інтелектуального капіталу в діяльності суб'єктів господарювання. До переваг формування та нарощування інтелектуального капіталу вчені переважно зараховують:

- забезпечення приросту прибутку та вартості компанії за рахунок реалізації конкурентних переваг, які генеруються системою нематеріальних цінностей;
- можливість досягнення монопольного становища на ринках країн, де діє правовий захист;
- підвищення винахідницького рівня, абсолютної новизни, підтверджені відповідними патентами;
- розвиток франчайзингу, кооперації на основі ліцензійних договорів, спільних виробництв;
- включення інтелектуальної власності до активів підприємства;
- покращення ділової репутації, зростання популярності торгових знаків і торгових марок компанії.

Однак, у контексті реалізації цілей сталого розвитку актуалізується значення інтелектуального капіталу для забезпечення сталості бізнесу — комплексного підходу до управління організаціями, який зорієнтовано на створення та максимізацію довгострокової економічної, соціальної та екологічної цінності. Відповіддю на виклики сучасного світу, з якими стикаються організації державного та приватного секторів, може стати розвиток “зеленого” інтелектуального капіталу. Зазначений термін було введено в обіг Ю. Ченом, який визначив “зелений” інтелектуальний капітал як суму матеріальних ресурсів або знань, що пов'язані з охороною навколишнього середовища чи інноваціями [19]. Так, Лопес-Гамеро [25] запропонував визначати “зелений” інтелектуальний капітал як “сукупність усіх знань, які організація здатна

використати в процесі ведення екологічного менеджменту для отримання конкурентних переваг”. На думку С. Лю, зелений інтелектуальний капітал підприємства — це інтеграція екологічних джерел і джерел знань про навколишнє середовище та знання потенціалу компаній щодо підвищення конкурентних переваг зелених підприємств, фірм і підприємств [24]. Зелений інтелектуальний капітал дає організаціям змогу дотримуватися суворого міжнародного регулювання у сфері навколишнього середовища, щоб забезпечити зростання екологічної свідомості серед споживачів і створити цінність для організації [22]. Зелений інтелектуальний капітал забезпечує відповідність між стратегічним вибором, операційною діяльністю та культурою, цінностями організації, сприяє здатності генерувати інновації.

У зарубіжній літературі виділено три виміри, які охоплюють класифікацію зеленого інтелектуального капіталу: зелений людський капітал; зелений структурний/організаційний капітал та зелений реляційний капітал (капітал відносин).

Зелений людський капітал — це “...сума знань, умінь і навичок працівників, досвід, ставлення, мудрість, творчість та зобов’язання тощо щодо навколишнього середовища захисту чи екологічних інновацій, які були закладені у співробітників, а не в організації...” [19]. Зелений структурний капітал визначають як “...запаси організаційних можливостей, організаційні зобов’язання, системи управління знаннями, системи винагород, інформаційні технологічні системи, бази даних, управлінські механізми, операційні процеси, управлінська філософія, організаційна культура, імідж компанії, патенти, права на відтворення та торгові марки тощо щодо охорони навколишнього середовища або екологічні інновації в компанії...”. Зелений реляційний капітал (капітал відносин) визначають як відносини з клієнтами, постачальниками, учасниками мережі та партнерами щодо корпора-

тивної діяльності екологічного менеджменту й екологічних інновацій, що дає йому змогу отримати конкурентні переваги, зокрема з метою отримання прибутку. Так, у складі зеленого реляційного капіталу О. Яворська виокремлює “зелений клієнтський капітал” і трактує його як систему довготривалих, довірливих і взаємовигідних відносин підприємства зі споживачами екопослуг, інформацію про запити екологічно свідомих споживачів та знань про потенціал компанії щодо навколишнього середовища [16].

Відповідно до результатів проведеного узагальнення понять “інтелектуальний капітал” і “зелений інтелектуальний капітал”, можемо запропонувати власне бачення дефініції. Так, “зелений інтелектуальний капітал” – це капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, їх загальні та професійні компетентності, втілені у матеріальні та нематеріальні ресурси, які організація ідентифікує (знає), вимірює (оцінює), використовує (контролює) з метою переходу до раціональних моделей споживання і виробництва та забезпечення на цій основі стійких конкурентних переваг.

Оскільки зелений інтелектуальний капітал має на меті переважно неекономічні цілі, то це сприяє формуванню довгострокового сталого мислення компанії, адже в короткостроковому періоді забезпечити зростання прибутку досить важко. Лише визначивши вимоги зацікавлених сторін до більш чистого виробництва та враховуючи попит споживачів на екологічно чисту продукцію, своєчасно здійснивши стратегічні, операційні чи організаційні корективи в діяльність, можна забезпечити стійкі конкурентні переваги завдяки екологічному продукту чи екологічному інноваційному процесу (**рис. 1**).

Зелений інтелектуальний капітал є ключовим стратегічним ресурсом для підприємств, оскільки він є цінним, дефіцитним. Екологічні інновації відіграють посередницьку роль між зеленим інтелектуальним капіталом і форму-

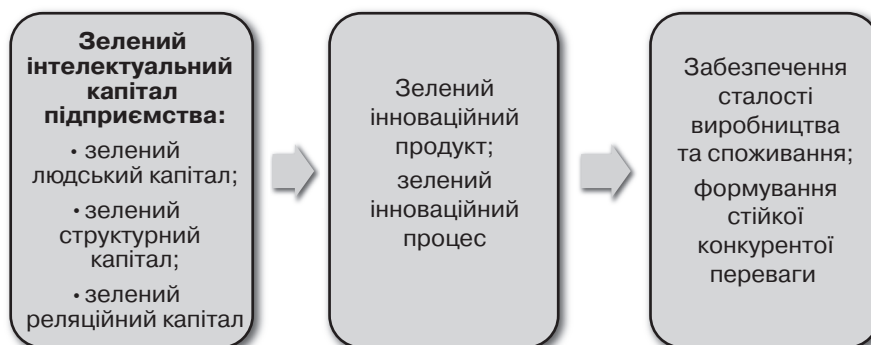

Рис. 1. Вплив зеленого інтелектуального капіталу підприємства на формування конкурентних переваг

ванням стійких конкурентних переваг. Зелений інтелектуальний капітал створює своєрідну екосистему для розроблення та реалізації зелених інновацій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у результаті здійсненого системного аналізу наукової літератури було встановлено, що інтелектуальний капітал не лише допомагає організації отримати стійку конкурентну перевагу, а також слугує джерелом підвищення ефективності діяльності, зростання вартості та капіталізації бізнесу. Запропоновано трактувати інтелектуальний капітал підприємства як нематеріальний актив суб'єкта господарювання утворений на основі взаємодії людського, емоційного, структурного, організаційного капіталів і капіталу відносин, синтез яких дає змогу продукувати нові знання, стимулює інноваційний розвиток підприємства та сприяє підвищенню його конкурентоздатності.

Саме тому управління інтелектуальним капіталом, на нашу думку, має бути спрямовано на розвиток нових патентоспроможних продуктів, оскільки це сприятиме збільшенню грошових надходжень від випуску та реалізації інноваційної продукції з високою часткою інтелектуальної складової, а також підвищенню конкурентоздатності підприємства, особливо на ринках країн, де діє правовий захист. Додатковими вигодами є: підтвердження винахідницького рівня й абсолютної новизни продукту; можливість організації франчайзингу, кооперації на основі ліцензійних договорів; капіталізація активів підприємства на основі врахування нових продуктів як нематеріальних активів; зростання ділової репутації, популярності торгових знаків і торгових марок підприємства.

У контексті реалізації цілей сталого розвитку та неможливості ігнорування екологічних проблем запропоновано звертати особливу увагу на дослідження сутності та структури зеленого інтелектуального капіталу.

Перспективи подальших розвідок у сфері дослідження інтелектуального капіталу вбачаємо у визначенні наукових підходів до його оцінки й ідентифікації можливостей обліку його вартісної форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Багов В. П. Управление интеллектуальным капиталом: учеб. пособие / В. П. Багов. — М. : Камерон, 2006. — 248 с.
- Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект) [Електронний ресурс] / О. Б. Бутнік-Сіверський. — Режим доступу: http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/9823/1/intelektualnii_kapital.pdf.
- Воронова М. О. Проблеми обліку інтелектуального капіталу / М. О. Воронова // Незалежний аудитор. — 2013. — № 6. — С. 45–51.
- Гавкалова Н. Формування та використання інтелектуального капіталу / Н. Гавкалова, Н. Маркова. — Харків : ХНЕУ, 2006. — 252 с.
- Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества / В. Л. Иноземцев. — М. : Academia-Наука, 1998. 640 с.
- Кендюхов О. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства: автореф. дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.00.04 / О. Кендюхов. — Донецьк, 2007. — 31 с.
- Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы общества / С. М. Климов. — СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 2002. — 199 с.
- Корнух О. В. Класифікація видів трансформації інтелектуальної власності корпорації / О. В. Корнух // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. — 2016. — Вип. 1(1). — С. 137–143.
- Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б. Б. Леонтьев. — М. : Акционер, 2002. — 200 с.
- Луць В. В. Договори в цивільному праві України: навч. посіб. / В. В. Луць, М. М. Великанова. — Київ : Юрінком Інтер, 2016. — 264 с.
- Положення про порядок планування, закупівлі, фінансування і контролю за виконанням науководослідних робіт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]: наказ Мінекономіки України від 16 липня. 2010 р. № 1454. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1454665-10#Text>.
- Проскуріна Н. М. Інтелектуальний капітал та нематеріальні активи підприємства: підходи до розмежування дефініцій / Н. М. Проскуріна, О. О. Дядюн // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016. — Вип. 21. — Ч. 1. — С. 181–185. (Серія "Економічні науки").
- Стрижак О. Формування інтелектуального капіталу підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / О. Стрижак. — Харків, 2004. — 23 с.
- Титков В. Человеческий капитал малого бизнеса / В. Титков // Бизнес для всех. 2001. 6 июня.
- Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку / А. Чухно // Економіка України. — 2002. — № 11. — С. 61–67.
- Яворська О. Г. Теоретико-методологічні засади дослідження інтелектуального капіталу зеленого підприємництва / О. Г. Яворська // Економіка та держава. — 2020. — № 12. — С. 34–39.
- Bontis N. Assessing Knowledge Assets: A review of the models used to measure IC / N. Bontis // International Journal of Management Reviews. — 2001. — No. 3. — P. 41–60.
- Brooking A. Intellectual Capital: Core Asset for the Third Millenium Enterprise / A. Brooking. — Thomson Business Press, London. 1996. — 204 p.
- Chen Y. S. The Positive Effect of Green Intellectual Capital on Competitive Advantages of Firms / Y. S. Chen // Journal of Business Ethics. — 2008. — No. 77 (1). — P. 271–286. <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9349-1>
- Drucker P. F. The coming of the new organization / P.F. Drucker // Harvard Business Review. 1988. January- February. P. 45–53.
- Edvinsson L. Developing intellectual capital at Skandia / L. Edvinsson // Long Range Planning. 1994. — No. 30 (3). — P. 366–373.

22. Huang C. L. Environmental consciousness and intellectual capital management: Evidence from Taiwan's manufacturing industry / C. Huang L., F. H. Kung // *Management Decision*. — 2011. — No. 49 (9). — P. 1405–1425.
23. Klein D. A. Characterizing intellectual capital" / D. A. Klein, L. Prusak // Centre for Business Innovation, Ernst and Young LLP, Cambridge, MA, Working paper. 1994. — March.
24. Liu C. C. Developing green intellectual capital in companies by AHP / C. C. Liu // *IEEE 8th International Conference on Supply Chain Management and Information Systems (SCMIS)*. — 2010. *IEEE Proceedings*, Hong Kong. — P. 1–5.
25. López-Gamero M. D. Sustainable development and intangibles: Building sustainable intellectual capital / M. D. López-Gamero, P. Zaragoza-Sáez, E. Claver-Cortés, J. F. Molina-Azorín // *Business Strategy and the Environment*. — 2011. — No. 20(1). — P. 18–37.
26. Petty R. IC literature review: Measurement, reporting and management. *Journal of Intellectual Capital*. — 2000. — No. 1. — P. 155–176.
27. Stewart T. A. *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*, Doubleday/ Currency / T. A. Stewart. — New York : NY. 1997. — 278 p.

REFERENCES

1. Bagov, V. P. (2006). *Upravlenie intellektual'nym kapitalom* [Intellectual capital management]. Moscow, 248 p.
2. Butnik-Siverskyi, O. B. *Intelektualnyi kapital (teoretychnyi aspekt)*. [Intellectual capital (theoretical aspect)]. Retrieved from: http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/9823/1/intelektualnii_kapital.pdf.
3. Voronova, M. O. (2013). Problemy obliku intellektualnoho kapitalu [Problems of accounting for intellectual capital]. *Nezaleznyi audytor*. [Independent auditor]. 6. 45–51.
4. Havkalova, N., & Markova, N. (2006). Formuvannia ta vykorystannia intellektualnoho kapitalu. [Formation and use of intellectual capital]. Kharkiv, 252 p.
5. Inozemcev, V. L. (1998). *Za predelami ekonomicheskogo obshchestva*. [Outside the economic society]. Moscow, 640 p.
6. Kendiukhov, O. (2007). Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy upravlinnia intellektualnym kapitalom pidpriemstva [Organizational and economic mechanism of management of intellectual capital of the enterprise]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Donetsk. 31 p.
7. Klimov, S. M. (2002). *Intellektual'nye resursy obshchestva*. [Intellectual resources of society]. St. Petersburg, 199 p.
8. Kornukh, O. V. (2016). Klasyfikatsiia vydiv transformatsii intellektualnoi vlasnosti korporatsii [Classification of types of transformation of intellectual property of the corporation]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intellektualnoi vlasnosti* [Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property]. 1(1). 137–143.
9. Leont'ev, B. B. (2002). *Cena intelekta*. [Intellectual'nyj kapital v rossijskom biznese] [The price of intelligence. Intellectual capital in Russian business]. Moscow, 200 p.
10. Luts, V. V., & Velykanova, M. M. (2016). *Dohovory v tsyvilnomu pravi Ukrainy* [Contracts in civil law of Ukraine]. Kyiv, 264 p.
11. Polozhennia pro poriadok planuvannia, zakupivli, finansuvannia i kontroliu za vykonanniam naukovodoslidnykh robot Ministerstva ekonomiky Ukrainy: Nakaz Minekonomiky Ukrainy vid 16.11.2010 № 1454. [Regulations on the procedure for planning, procurement, financing and control over the implementation of research work of the Ministry of Economy of Ukraine: Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 16.11.2010 No. 1454]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1454665-10#Text>.
12. Proskurina, N. M., & Dyadyun, O. O. (2016). *Intelektual'nyy kapital ta nematerial'ni aktyvy pidpriemstva: pidkhody do rozmezhuvannia definitivnykh* [Intellectual capital and intangible assets of the enterprise: approaches to delimiting definitions]. *Naukovyy visnyk Kherson'skoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University]. 21. 181–185.
13. Stryzhak, O. (2004). *Formuvannia intellektual'nogo kapitalu pidpriemstva* [Formation of intellectual capital of the enterprise]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv, 23 p.
14. Tytkov, V. (2001). *Chelovecheskyy kapital maloho byznesa* [Human capital of small business]. *Byznys dlya vsekh* [Business for everyone]. 6 yunya.
15. Chukhno, A. (2002). *Intelektual'nyy kapital: сутnist', formy i zakonomirnosti rozvytku*. [Intellectual capital: the essence, forms and patterns of development]. *Ekonomika Ukrainy* [Ukraine economy]. 11. 61–67.
16. Yavors'ka, O. H. (2020). *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia intellektual'nogo kapitalu zelenoho pidpriemnytstva* [Theoretical and methodological principles of research of intellectual capital of green entrepreneurship]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state]. 12. 34–39. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.12.34>
17. Bontis, N. (2001). Assessing Knowledge Assets: A review of the models used to measure IC. *International Journal of Management Reviews*. 3. 41–60. <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00053>
18. Brooking, A. (1996). *Intellectual Capital: Core Asset for the Third Millenium Enterprise*, Thomson Business Press, London. 204 p.
19. Chen, Y. S. (2008). The Positive Effect of Green Intellectual Capital on Competitive Advantages of Firms. *Journal of Business Ethics*. 77(1). 271–286. <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9349-1>
20. Drucker, P. F. (1988). The coming of the new organization. *Harvard Business Review*. January- February. P. 45–53.
21. Edvinsson, L. (1994). Developing intellectual capital at Skandia. *Long Range Planning*. 30(3). 366–373. [https://doi.org/10.1016/s0024-6301\(97\)90248-x](https://doi.org/10.1016/s0024-6301(97)90248-x)
22. Huang, C. L., & Kung, F. H. (2011). Environmental consciousness and intellectual capital management: Evidence from Taiwan's manufacturing industry. *Management Decision*. 49(9). 1405–1425. <https://doi.org/10.1108/00251741111173916>
23. Klein, D. A., & Prusak, L. (1994). *Characterizing intellectual capital"*, Centre for Business Innovation, Ernst and Young LLP, Cambridge, MA, Working paper. March.
24. Liu, C. C. (2010). Developing green intellectual capital in companies by AHP. *IEEE 8th International Conference on Supply Chain Management and Information Systems (SCMIS)*, *IEEE Proceedings*. Hong Kong. 1–5.
25. López-Gamero, M. D., Zaragoza-Sáez, P., Claver-Cortés, E., & Molina-Azorín, J. F. (2011). Sustainable development and intangibles: Building sustainable intellectual capital. *Business Strategy and the Environment*. 20(1). 18–37. <https://doi.org/10.1002/bse.666>

26. Petty R., Guthrie. (2000). IC literature review: Measurement, reporting and management. *Journal of Intellectual Capital*. 1. 155–176. <https://doi.org/10.1108/14691930010348731>
27. Stewart, T. A. (1997). *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*, Doubleday/ Currency, New York, NY. 278 p.

O. O. PUNDA, D. Sc. in Law, Associate Professor

D. A. ARZANTSEVA, PhD in Economics, Associate Professor

N. P. ZAKHARKEVYCH, PhD in Economics, Associate Professor

THEORETICAL ESSENCE AND COMPONENT STRUCTURE OF THE INTELLECTUAL CAPITAL OF THE ENTERPRISE

Abstract. *The objective necessity and feature of the current stage of development of society is the creation of conditions for the formation and development of intellectual capital – a component that facilitates the transition to an innovative digital economy. Based on the study of scientific works of foreign scientists, the content of the category “intellectual capital” is determined, its component structure is investigated, which includes human capital, organizational capital and relations capital (relational capital). The legal bases of formation and disposal of intellectual capital through the use of separate contractual constructions are considered. It is determined that such agreements can be classified according to the criterion of the role played by this agreement in the structure of formation or use (disposal) of intellectual capital of the enterprise. It is proposed to define the intellectual capital of the enterprise as an intangible asset of the business entity formed on the basis of interaction of human, emotional, structural, organizational capital and capital relations, the synthesis of which allows to produce new knowledge, stimulates innovative development and enhances its competitiveness. Intellectual capital has been established to help organizations gain a sustainable competitive advantage, serving as a source of efficiency, value growth and business capitalization. The role of “green” intellectual capital as the basis for promoting sustainability in organizations is emphasized, its components and values for ensuring the effectiveness of activities are determined. The need for further research on the issues of assessing and identifying the possibilities of accounting for the value of the form of intellectual capital, including green intellectual capital, determining its impact on the results of the enterprise was emphasized.*

Keywords: *intellectual capital, “green” intellectual capital, competitor advantage, intangible assets, innovations.*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Пунда Олександр Олегович — д-р юрид. наук, доц., доцент кафедри права Хмельницького національного університету, вул. Університетська, вул. Інститутська, 11, Хмельницький, Хмельницька обл., Україна, 29016; +38(097) 457-64-10; oleksandrpunda@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9175-3141>

Арзянцева Дар'я Андріївна — канд. екон. наук, доц., доцент кафедри менеджменту, фінансів та страхування Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, Хмельницька обл., Україна, 29000; +38 (067) 265-88-74; ardasha2001@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8014-7544>

Захаркевич Наталія Петрівна — канд. екон. наук, доц., доцент кафедри менеджменту, фінансів та страхування Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, Хмельницька обл., Україна, 29000; +38 (068) 832-97-23; z.nata.p@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7959-7302>

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Punda O. O. — D. Sc. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law of Khmelnytsky National University, 11, Instytuts'ka str., Khmelnytskyi, Ukraine, 29016; +38 (097) 457-64-10; oleksandrpunda@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9175-3141>

Arziantseva D. A. — PhD in Economics, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Management, Finance, Banking and Insurance of Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, 8, Heroiv Maidan Str., Khmelnytsky, Ukraine, 29000; +38 (067) 265-88-74; ardasha2001@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8014-7544>

Zakharkevych N. P. — PhD in Economics, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Management, Finance, Banking and Insurance of Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, 8, Heroiv Maidan Str., Khmelnytsky, Ukraine, 29000; +38 (068) 832-97-23; z.nata.p@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7959-7302>

